

менника. Скажімо, Г. Сиваченко осмислює суголосність категорій “патріотизм”, “людина-маса”, “самотність” у доробку Винниченка й Ортегі-і-Гассета. Прикметно, що в науковому дискурсі-розмислі Винниченка виступає як рівновелика Ортезі-і-Гассету постать. Однак брак відповідної рецепції В. Винниченка, а отже, і його пошанування, на думку Г. Сиваченко, лише підтверджує думку, “що немає пророка у своїй Вітчизні” (с. 204).

Дослідження муженського циклу в контексті європейського роману авторка починає зі з’ясування специфіки жанру політичного роману. З цією метою вона аналізує поетикальні особливості творів Л.-Ф. Селіна, В. Сержа, А. Мальро, А. Кестлера. Однак основна увага дослідниці зосереджена на диглосії антитоталітарного дискурсу, що виявляється на компаративістських зрізах Винниченка і Орвелл, Винниченка і Кестлер. Природною в цьому ряду висту-

пає також опозиція-порівняння Винниченка та Троцького. Прикметно, що антитоталітарні інтенції у творчості В. Винниченка становлять один із наскрізних сюжетів книжки Г. Сиваченко.

Отже, у сконструйованій дослідницею інтертекстуальній площині творчості В. Винниченка український письменник виступає як рівновелика постать поряд із європейськими мислителями та митцями. Авторка книжки обґрунтовано доводить, що його творчість “оригінально влітається в європейський літературний контекст” (с. 193), а сам Винниченко належить до тих письменників, які “завжди виявлялися адекватними сучасній їм культурі” (с. 194).

Загалом масштабне дослідження Г. Сиваченко продукує багато ідей, відкриває нові горизонти для літературознавчого аналізу творчості В. Винниченка.

м. Ніжин

Валентина Хархун

НАБЛИЖЕННЯ ДО ДУХОВНОЇ ВІТЧИЗНИ: ТЕКСТИ, КОНТЕКСТИ Й МОЖЛИВОСТІ НОВИХ ЗНАЧЕНЬ

Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2003.

Еміграційний доробок В. Винниченка становить значну частину його творчих набутків. Проте дослідницька увага до цього масиву текстів донедавна була здебільшого фрагментарною. Тому, після давнішої монографії С. Погорілого й сучасних спроб наближення до цієї terra incognita українського літературознавства, вихід у світ рецензованої книжки, зорієнтованої й на мало опрацьовану в українському літературознавстві проблематику, і на величезний масив невідомих текстів, сприймається з неабияким інтересом.

У вступі, спираючись на широкий контекст світової літератури, Г. Сиваченко з’ясовує принципovu відмінність еміграційної літератури від експатріантської, вирізняючи такі вагомні не лише для емігрантології, а й для чи не всього новітнього українського літературного процесу чинники, як консервативність і модернізація літератури. Такий кут зору можна вважати доволі продуктив-

ним для нашої науки, адже, поза поодинокими спробами, концептуальне потрактування еміграційної та експатріантської літератури залишається завданням актуальним.

Розділ “Біографія та історія” нагадує про відомі й маловідомі факти біографії Винниченка 1910-х – 1951 рр. Чи не вперше схарактеризовано художню своєрідність щоденникових записів письменника, сумлінно опублікованих авторкою монографії, до того ж у контексті нефікційного доробку інших авторів.

Дослідження Г. Сиваченко привертає читачку увагу і широким контекстом типологічних зіставлень. Особливо вагомими вони постають з огляду на емігрантську долю В. Винниченка й повсякчасну інтегрованість у європейський мистецький розвиток. Чи не найвідомішому здобутку еміграційної музи письменника – “Сонячній машині” – у монографії Г. Сиваченко по-справжньому пощастило на компаративний контекст.

Дослідницею ґрунтовно з'ясовано особливості утопічних дискурсів у літературі. Мета антиутопії, за Г. Сиваченко, “не суперечка з уже сформованими концепціями, а опанування реальністю, в якій можна було б їх зреалізувати” (27)¹. Широкий контекст зіставлень увиразнює нові, досі не завважені дослідниками, риси Винниченкового роману. Скажімо, докладно зіставляючи “Ми” Є. Зам'ятіна та “Сонячну машину”, авторка виявляє семантику архетипних образів і міфологічних алюзій як важливих генетичних засобів образотворення, слушно наголошує на космічному сприйнятті світу, притаманному Винниченкові (34). Варто зазначити, що воно перегукується із космізмом української та російської літератур тієї доби, а водночас відрізняється від зам'ятінської технократичної візії майбутнього. Оригінальними виглядають міркування про ігровий ключ “Сонячної машини”. Очевидно, варто було б глибше розробити, зокрема на рівні інтерпретації ідеологічних позицій окремих персонажів, сюжетну тему свободи й несвободи в “Сонячній машині” й у романі “Ми” у світлі провідних моделювальних настанов прозаїків. На мою думку, романна модель В.Винниченка, окрім декларованого автором антимарксистського пафосу², художньо трансформує засади “філософії життя”, а модель Є. Зам'ятіна переосмислює формувальний щодо суспільства й діяльно-перетворювальний пафос марксизму та споріднених неопозитивістських і технократичних утопій. Дослідниця слушно оцінює футурологічну модель Винниченкового роману, в якому “змальовано достовірну картину нинішнього суспільства, яке зробило своїми фетишами примітивне споживання, брутальну насолоду й жалюгідні тріумфи інженерної думки” (38). Виокремлюючи цікаві особливості жанрової будови антиутопії, Г.Сиваченко доходить висновку: “Казково-детективний конфлікт загалом обов'язковий для антиутопії” (41)

Порівнюючи соціально-філософські візії К.Чапека й В.Винниченка, дослідниця зосереджує увагу на переконанні Винниченка в можливості вдосконалення людини

¹ Тут і далі цитовані сторінки рецензованої монографії зазначаємо в тексті.

² Див.: *Винниченко В.* Одвертий лист дрібного буржуя // Слово і Час. – 2000. – №10. – С.70-75.

завдяки життєвій філософії (54). Сумлінно зіставляючи сюжетні мотиви в контексті естетичних поглядів чеського й соціально-філософських ідей українського письменників, Г. Сиваченко завважує обопільну тенденцію до символізації образів, стирання межі між реальним і фантастичним (59).

Враховуючи багатшаровість структури прози В.Винниченка й М.Булгакова, дослідниця аналізує прихований сенс творів, зосереджує увагу на взаємодії літератури й тогочасної дійсності у площині текстових алюзій. На думку авторки, “знання подвійного коду та принципу резонансу пропонує ключ, який дає змогу упевненіше читати не тільки персональні натяки, а й прихований сенс сюжетних ситуацій та картин” (68).

Шляхом аналізу з'ясовуються типологічні особливості фантастичних і антиутопічних романів. Наголошується на *художності* митців – К.Чапека й В.Винниченка. З'ясовано й історичну генезу драматургічних експериментів К.Чапека, М.Булгакова й В.Винниченка: “Згадані твори за своєю конструкцією та сюжетом можна зарахувати до так званого середньовічного барокового “театру світу” (*theatrum mundi*)” (76). Щоправда, дещо дезорієнтує читача отождошення епохи середньовіччя й новочасного художнього напрямку *бароко*, естетика якого значною мірою спирається на середньовічну традицію. Водночас, виокремлюючи суто модерністські ознаки доробку митців, авторка наголошує на таких його особливостях, як узагальненість художнього моделювання, інтертекстуальність, перегук містких деталей (Біблія та біблійні алюзії як інтертекстуальний код у п'єсах К.Чапека, В. Винниченка й М. Булгакова). Жанрова своєрідність аналізованих драм полягає, на думку Г.Сиваченко, “в наочно-експресивній демонстрації заданої авторської ідеї” (83-84).

Наголошуючи на такій рисі художнього мислення Винниченка та його сучасників, як сатирична гіпербола, дослідниця водночас прагне з'ясувати етичний вимір художніх структур. Скажімо, В.Винниченко й А.Платонов, на її думку, у своїх романах увиразнюють *трагізм історії*. З огляду на це авторці варто було б, очевидно, поглибити інтерпретацію індивідуальної своєрідності й, можливо, національно-культурної закоріненості антиутопій В.Винниченка й А.Платонова

тонова. Про закоріненість Винниченкового образу “робітничого Берліна” в українській міфологемі золотого віку (селянській ідилії), як слушно нагадує Г. Сиваченко, писав ще М.Зеров.³ Художнє мислення А.Платонова доцільно трактувати у світлі есхатологічних очікувань новітньої російської ментальності (зокрема, “філософії спільної справи” М. Федорова). Сюжет А.Платонова, на мою думку, увиразнює рух із передреволюційного позачасся в історичні перипетії; тоді як сюжет В.Винниченка – перехід від прискореного ритму модерної доби в “природне” знебуттєвлення втіленої сонцеїстичної утопії. Релігійний пафос творення нової, ще невідомої соціальної спільноти в персонажів Платонова й тягар модернізованих соціальних структур у Винниченка – істотні риси індивідуального мистецького моделювання, зумовлені відмінними світоглядними домінантами прозаїків. Гадаємо, ці риси можуть бути одним із ключів до розуміння жанрової природи названих романів. Заслугове на докладніше зіставлення з погляду новітніх інтерпретацій культурних міфологем і завважена критиками тричленна сюжетна структура “Чевенгура” й “Сонячної машини”⁴. Можливо, варто було б зупинитися на зіставленні експресіонізму В.Винниченка й гротеску А.Платонова, зокрема, з огляду на відмінності романних хронотопів. Цікавою проблемою видається мистецька трансформація історичного часу в сюжетах романів. Провокують на глибше прочитання і їх фінали: картини колективного екстазу, проїняті енергією переживання архетипу Великої Матері (сонячного проміння) у Винниченка та образ озера як місця переходу Олександра Дванова в царство хаосу й несвідомого.

З’ясовуючи місце “Сонячної машини” в контексті стильового розвитку новітнього мистецтва, Г.Сиваченко нагадує про філософсько-естетичні підвалини експресіонізму, залучаючи й маловідомі джерела, та вмотивовує вплив експресіонізму на поетику “Сонячної машини”. Оригінальним ви-

дається тлумачення жанрової природи “Сонячної машини” як постекспресіоністичного ревію або памфлету (96). Різні поетикальні засоби, на думку дослідниці, покликані відтворити прискорений пульс сучасності (97). Аналіз стильової природи твору в монографії виглядає переконливішим, коли спирається на фрагменти тексту. Продуктивне і звернення авторки до досвіду інших мистецтв. Розмежування експресіонізму й постекспресіонізму побудоване на тезах інших дослідників. Як доводить Г.Сиваченко, прогностичні й викривальні зусилля В.Винниченка органічні для постекспресіонізму. З огляду на політичну заангажованість художнього мислення романіста висвітлено також і його ставлення до народних мас у світлі актуальних соціально-політичних проблем. Такі підходи в контексті наукового аналізу наближають теоретичні побудови Г. Сиваченко до нового історизму.

У праці висловлено цікаві судження про мемуарність літератури еміграції, у світлі чого розглянуто генезу жанрової природи “Покладів золота”. Привернула увагу авторки й імпресіоністичність Винниченкового письма. Оригінальністю вирізняється, скажімо, спостереження про те, що “піднесена імпресіоністичність у романах Винниченка і Газданова поєднується з певним раціоналізмом позитивістського й реалістичного гатунку” (119). Однак, на нашу думку, авторка не досить докладно розкриває тему стильової своєрідності аналізованих прозаїків.

Сумлінна реконструкція Винниченкової концепції щастя в зіставленні з етичними вченнями інших мислителів настановує на думку, що витoki конкордизму сягають “Рівноваги” (1912), а утопізму – “Заповіту батьків” (1913) і “Хочу!” (1916). Оригінальним виглядає порівняння ніцшеанських програми боротьби з фатумом і зацікавлення буддизмом та Винниченкової апології щастя. Зіставлення з Е. Фроммом особливо вагоме, на мою думку, з огляду на незаперечний біофільний пафос обох мислителів. Вражає сумлінністю пошук відповідностей між фройдизмом і Винниченковим конкордизмом, між есеїстикою А. Камю й щоденниками В.Винниченка. У світлі загальних рис екзистенціалізму увиразнюється своєрідність етико-філософської позиції В.Винниченка (привертає увагу подиву гідне віднайдення відповідностей). Реконструкція

³ Див.: Зеров М. “Сонячна машина” як художній твір // Зеров М. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т.2. – С.129.

⁴ Див.: Павлишин М. Мистець чи моралізатор? “Сонячна машина” Володимира Винниченка // Канон та іконостас. – К., 1997. – С. 320; Яблоков Е. Безвыходное небо // Платонов А. Чевенгур. – М., 1991. – С.7.

концепції мистецтва у В.Винниченка й Н. Аббаньяно позначена глибиною й оригінальністю. У романі “Лепрозорій” завважене дослідницею поєднання детективного, філософського й політичного дискурсів витворює оригінальну жанрову структуру, яку варто б з’ясувати докладніше, спроектувавши на неї засади й контекст конкордизму та висвітливши під цим кутом зору історичну генезу жанру. Структура, що поєднує ознаки високої й низької літератури, спонукає з’ясувати способи *художньої* белетризації соціально-філософських і етичних поглядів письменника, способи витворення своєрідної мистецької ідеології.

У підрозділі “В.Винниченко і Дж. Орвелл” значну увагу авторка приділяє політичним поглядам митців. Подекуди навіть створюється враження, що зіставлення політичних світоглядів переважає над зіставленням художніх структур їхніх творів. Звісно, сюжетні схеми “Сонячної машини” та “Скотоферми”, “1984” і “Слово за тобою, Сталіне!” значно різняться одна від одної, проте вдячним ґрунтом для їх зіставлення були б, приміром, гротескна тема, сказати б, зоологічної інволюції духу в “Сонячній машині” та “Скотофермі”, зіставлення “сонцеїзму” і скотинізму, ідеологічна тема становлення опозиційної свідомості в “1984”, “Сонячній машині” і “Слові”, а також тема сюжетної трансформації екзистенційного бунту в цих романах. Та й програмова орвеллівська тема ідеологічної “новомови” знайшла своєрідний відгомін чи відгук в одному з епізодів “Слова”. Ідея А.Кестлера про роман як “європейську лабораторію” може бути ключем до подальшого з’ясування своєрідності художнього мислення в романі “Слово за тобою, Сталіне!”, адже “лабораторність”, ідеологічна й соціологічна експериментальність побудови цього твору задекларована в авторському підзаголовку “політична концепція в образах”.

У зіставленні постатей двох політично заангажованих утопістів — Троцького й Винниченка — дослідниця наголошує на етичній орієнтованості дискурсу українського письменника, на противагу прагматизму російського більшовицького політика. Згадка про розуміння західними критиками праці Троцького як “автентичного викладу марксистської етики” спокушає, з огляду на марксистські симпатії молодого

В.Винниченка, можливістю зіставлень етичних інтенцій молодого К.Маркса (відповідні праці й ідеї якого увійшли в науковий вжиток саме у 1920—1930-х рр., викликавши ентузіазм Е.Фромма та критичні зауваження А.Камю)⁵ з утопічними й антиутопічними дискурсами “Сонячної машини” й “Лепрозорію”, а можливо, і “Щастя” та “Конкордизму”. Ризикну припустити, що трансформація марксистського дискурсу в еміграційному доробку Винниченка таки залишила помітні “сліди” (згадаймо бодай підсумкову для пошуків соціально-політичного ідеалу письменника ідею колектократії, яка водночас являє собою вдячний матеріал для неоднозначних трактувань у структурі “Слова”).

Наостанок висловлю кілька побажань читача чи то поради читачам. Наведена авторкою назва *Велика* Війна з роману К. Чапека “Фабрика абсолюту” в українському перекладі фігурує як *Найбільша* війна, а п’єса Чапека “Біла хвороба” (83) відома українському читачеві як “Біла *пошесть*”. Булгаківська повість “Роковые яйца”, можливо, українською мусить перекладатися як “Фатальні яйця” (не рокові). Знаний нарис З.Фрейда поійменовано як “Достоевський і *батьківство*” (141) (замість *батьковбвство*). Роман А.Кестлера, який дослідниця, услід за російським варіантом, називає “Сліпуча п’ятьма”, 1991 р. вийшов українською під назвою “Ніч ополудні”. Орвеллівська казка, очевидно, відома російським читачам як “Ферма” (хоча у критиці натрапляємо й на “Звіроферму”, “Ферму тварин”), тоді ж таки з’явилася українською як “Скотоферма”. На моє переконання, повага до національної перекладацької традиції має стати невід’ємним складником сучасного українського науково-гуманітарного мислення.

Загалом же варто зазначити, що з публікацією рецензованої праці Г.Сиваченко українське винниченкознавство збагатилося ґрунтовним дослідженням, нові інтерпретаційні пропозиції якого стимулюють до роздумів і подальших наукових пошуків.

Олександр Брайко

⁵ Див.: Камю А. Бунтівна людина // Камю А. Вибр. тв.: У 3-х т. — Т.3. Есе. — Х., 1996. — С.354; Фромм Э. Концепция человека у К. Маркса // Фромм Э. Душа человека. — М., 1992. — С. 299–374.